

dr. sc. Željko Karula
znanstveni suradnik
suradnik Zavoda HAZU Bjelovar
Korčulanska 3c, 10000 Zagreb
zkaraula@hazu.hr

Primljeno/Received: 1.2.2018.
Prihvaćeno/Accepted: 21.4.2018.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

UDK 94(497.5Daruvar)“1918“

BURNI DANI U TRGOVIŠTU DARUVAR I RAD ODBORA NARODNOG VIJEĆA DARUVAR KRAJEM PRVOG SVJETSKOG RATA (LISTOPAD - STUDENI 1918.)⁷¹⁸

Sažetak: Autor će u ovom radu, na temelju arhivske građe i ostale relevantne literature, pokazati kako su trgovište Daruvar i okolica dočekali raspad Austro-Ugarske Monarhije krajem 1918. godine nakon čega se stvorio niz političkih, društvenih i socijalnih problema. Anarhija i kaotičnost u kombinaciji s velikim zanosom, raspoloženjem i nadom u budućnost najbolji su prikaz okolnosti u kojima se stvarala nova Država Slovenaca, Hrvata i Srba - kasnije Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. U takvoj kaotičnoj situaciji, kada dolazi do rasula vojske u kojoj ponegdje jačaju republikanska, ali i znatno boljševička raspoloženja, rasplamsava se razbojništvo i nasilje. Zagrebačko Narodno vijeće Države SHS i njegovi lokalni Odbori nastojali su osigurati stabilnost i sigurnost u granicama svojih mogućnosti. Poticali su osnivanje ogranaka narodnih straža u svakom većem naselju s namjerom da se prijelaz u novo društveno i političko stanje izvrši što bezbolnije i sigurnije za imovinu i živote građana.

Ključne riječi: raspad Dvojne Monarhije, Narodno vijeće Daruvar, prevrat, boljševizam, Narodne straže, anarhija, jugoslavenstvo

⁷¹⁸ Ovaj rad je dio šireg rukopisa u sklopu znanstvenog projekta Zavoda HAZU u Bjelovaru i Grada Daruvara na pisanju znanstvene povijesne monografije grada Daruvara čiji je nositelj dr. sc. Željko Karula, a suautor dr. sc. Vjenceslav Herout. Projekt će trajati dvije godine (2019.-2020.), a podupire ga i ogranak Matice hrvatske Daruvar. Suradnici na projektu su i dr. sc. Goran Jakovljević, dr. sc. Zdravko Palavra i mr. sc. Mirjana Jakčin-Ivančić.

1. UVOD

Ove godine navršava se 100 godina od završetka Prvoga svjetskog rata. Globalni sukob vodio se četiri godine (1914. - 1918.) na kopnu, moru i u zraku svim mogućim ljudskim snagama i dostupnom tehnologijom. Bio je to prvi totalni rat kakav do tada nije viđen. Milijuni vojnika slijevali su se na bojišta, milijuni civila radili su u pozadini za potrebe rata. Grandioznom obračunu europskih velesila, podijeljenih između dvaju vojno-političkih saveza (Njemačko Carstvo, Austro-Ugarska Monarhija, Carevina Bugarska i Turska kao *Centralne sile* i Velika Britanija, Francuska i Rusija kao *Antanta*) prethodila je duboka kriza međunarodnih odnosa i borba za novu podjelu svijeta. Krizi i sukobima prethodili su nepomirljivi nacionalni egoizmi, težnje i megalomanske ambicije mnogih europskih naroda da prošire svoj nacionalni teritorij i borba velikih sila za novu preraspodjelu globalne moći. U tom nadmetanju između carske Njemačke kao „nove europske sile” koja je energičnim prodorom u svijet, koji bi joj osigurao primat i dominaciju nad svima, tražila „svoje mjesto pod suncem” i anglo-francuske politike (u čijem krilu su svoje grabežne ambicije krile carska Rusija i Italija) dolazi do sprečavanja njemačke svjetske ekspanzije koja bi dotadašnje „stare europske sile” svela na drugorazredan položaj.⁷¹⁹

U tom strašnom četverogodišnjem krvoproliću sudjelovali su i pripadnici hrvatskog naroda (zajedno s ostalim nacionalnim zajednicama koje su živjele na daruvarskom području - Srbima, Česima, Nijemcima i Mađarima) boreći se kao mobilizirani pripadnici austrougarske vojske na Balkanu protiv Srbije i Crne Gore, u Galiciji i Bukovini protiv carske Rusije, a od proljeća 1915. i na Soči protiv Kraljevine Italije.⁷²⁰ Hrvatske političke elite teško su se snalazile u tom ratu i same podijeljene između različitih silnica i interesa pa je dugo trebalo da se pozicioniraju u tom svjetskom sukobu s nekim prihvatljivim nacionalnim ciljem ili s više njih. Treba imati na umu da hrvatska politika nije imala gotovo nikakvog utjecaja niti se o njoj vodilo računa u težnjama Austro-Ugarske Monarhije.⁷²¹ Daruvarski kraj nalazio se u Bansknoj Hrvatskoj u sastavu Požeške županije sa sjedištem u Požegi. Županija se sastojala od šest kotara: Daruvar, Požega, Slavonski Brod, Novska, Pakrac i Nova Gradiška. Status grada imali su Požega i Slavonski Brod, a Daruvar je bilo trgovište. 1910. godine Požeška županija je imala

⁷¹⁹ Vidi najnovije knjige prevedene ne na hrvatski jezik o povijesti Prvog svjetskog rata: Annika, MOMBAUER, *Uzroci Prvog svjetskog rata. Kontroverze i konsenzus*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014., David, STEVENSON, *1914.-1918. Povijest Prvog svjetskog rata*, Fraktura, Zagreb, 2014. Vidi također i: Christopher, CLARK, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914.*, Allen Lane, London, 2012.

⁷²⁰ O talijanskom bojištu i sudjelovanju Hrvata u njemu vidi najnovije djelo: *Danijel, TATIĆ, Prvi svjetski rat – talijansko bojište*, Despot Infinitus, Zagreb, 2017.

⁷²¹ Vidi: Ljubomir, ANTIĆ, *Prvi svjetski rat i Hrvati, Hrvatska revija*, br. 2., 2004. <http://www.matica.hr/hr/334/prvi-svjetski-rat-i-hrvati-20951/>, (pristup ostvaren 2. VII. 2018.)

265.272 stanovnika. U daruvarskom kotaru živjelo je 36.275 stanovnika - od toga 5.246 Hrvata, 12.449 Srba, 5.869 Mađara, 8.398 Čeha, 3.469 Nijemca i 844 ostalih. U trgovištu Daruvar kao općinskom središtu živjelo je 4.748 stanovnika, od toga 1.201 Hrvat, 685 Srba, 841 Mađar, 1.358 Čeha, 553 Nijemca i 110 ostalih.⁷²²

O Prvom svjetskom ratu u hrvatskoj je historiografiji do 2014. godine malo toga zapisanog.⁷²³ O daruvarskom kraju tijekom Prvog svjetskog rata ne postoji ni jedan znanstveni rad koji bi omogućio uvid u tu temu i otvorio pristup daljnjem istraživanju. Postoje samo manji radovi koji govore o tome razdoblju.⁷²⁴ Ovaj je rad uglavnom nastao uvidom u spise Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba (NVSHS), Sekcije za organizaciju i agitaciju (SOA) i Registrature mjesnog odbora Narodnog vijeća Daruvar (NVD) koji se čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu te uvidom u zbornike građe i u relevantnu sekundarnu literaturu i novine.⁷²⁵

⁷²² Ivan, CRKVENČIĆ, Zlatko, PEPEONIK, Zapadna Slavonija – razvoj narodnosnog sastava, *Društvene istraživanja*, br. 2-3., 1993., 347; 357. Autori navode: „Popisi 1900. i 1910. godine nisu obavljani po narodnostima već po vjeroispovijestima i govornom jeziku (Umgangssprache). Broj Srba tih dviju godina odgovara je broju pripadnika grkoistočne vjeroispovijesti (iako je među njima bilo i pripadnika drugih narodnosti, a ne samo Srba). Broj Hrvata dobiven je oduzimanjem broja pripadnika grkoistočne vjeroispovijesti od broja stanovnika navedenog u rubrici „hrvatski ili srpski” jezik.“ Također vidi: *Popis stanovništva 1910. u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Kraljevski zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914. (Umjesto daruvarskog kotara autori koriste riječ općina daruvarska za popis iz 1910. godine.)

⁷²³ Na europski poticaj Hrvatska se uključila u obilježavanja Prvog svjetskog rata te su održani brojni skupovi s tom tematikom, a mnogi muzeji su izdali prigodne publikacije o ratu u lokalnim sredinama. Neke su vrlo kvalitetne poput: *Dadoh zlato za željezo: Prvi svjetski rat u zbirkama Hrvatskog povijesnog muzeja*, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 2011. (ova se publikacija pojavila nešto ranije), *Zagorsko lice boga rata u Europi - Prvi svjetski rat*, Muzeji Hrvatskog zagorja, Muzej seljačkih buna, Gornja Stubica, 2014., *Bjelovar u Velikom ratu 1914-1918.*, Gradski muzej Bjelovar – Državni arhiv Bjelovar, Bjelovar, 2014., *Brod na Savi i Prvi svjetski rat 1914-1918.*, Državni arhiv u Slavanskom Brodu, Slavonski Brod, 2014. Pojavile su se i neke bolje regionalne monografije. Filip, ŠKILJAN, *Prvi svjetski rat u Dalmaciji*, Vijeće srpske nacionalne manjine Splitsko-dalmatinske županije - Vijeće srpske nacionalne manjine Dubrovačko-neretvanske županije, Split – Dubrovnik, 2014.

⁷²⁴ Vidi npr: Vjenceslav, HEROUT, Vojnici daruvarskog kraja u Prvom svjetskom ratu, *Pučki kalendar Bjelovarsko-bilogorske županije* (PKBBŽ), Bjelovar, 2015., 130-135.

⁷²⁵ Potrebno je napomenuti da se autor već bavio ovom problematikom i događajima u manjim ili većim gradovima i naseljima blizu Daruvara. Željko, KARAULA, „30 days that shocked Bjelovar” – The National Council Committee of the City of Bjelovar during November of 1918., *Jugoslavija v času: devetdeset let od nastanka prve jugoslavanske države*, Historia 15, (ur. Bojan Balkovec), Ljubljana, 2009., 159-179. Nešto kraća verzija istog rada izašla je i u izdanju HAZU Varaždin. Željko, KARAULA, „30 dana što su potresli Bjelovar”, – Odbor narodnog vijeća Bjelovara tokom studenog 1918. godine, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, br. 19., 2008., 251-274. Vidi i: Željko, KARAULA, Područje Grubišnog Polja u Prvom svjetskom ratu i poraću, *Cris*, br. 1., XIX, 2017., 103-108.

OSNUTAK MJESNOG ODBORA NARODNOG VIJEĆA U DARUVARU

Rat se približavao kraju i Austro-Ugarska je zajedno s carskom Njemačkom doživjela slom. Novonastala i privremena Država Slovenaca, Hrvata i Srba koja se našla poslije raspada Austro-Ugarske u procjepu između proširenja Srbije i talijanskog iredentizma i nasilja odmetnutih i pobunjenih vojnika i civila otela su se nadzoru Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba (NVSHS). U jesen 1918. u međuvlašću između raspada Dvojne Monarhije i odluke Narodnog vijeća SHS da se ujedini sa Srbijom i Crnom Gorom zeleni je kadar pokrenuo lavinu nemira. Potkraj listopada, tijekom studenoga i velikim dijelom prosinca, nespremljene oružane snage Narodnog vijeća (Narodna straža) sukobile su se s masovnim pokretom koji je glavni odušak našao u pljački i otimačini po gradovima i vlastelinstvima, ali i u političkim oblicima borbe (seljačke i crvene „republike“ u Banovoj Jaruzi, Donjem Miholjcu, Feričancima i Petrijevcima). Neredi su uglavnom bili ugušeni do sredine studenoga 1918. iako su pobune mjestimice izbijale i u prosincu. Narodno vijeće služilo se podjednako oružanom prisilom i obećanjima o agrarnoj reformi da bi stalo na put pokretu seljaka i zelenoga kadra. U obuzdavanju nemira sudjelovale su i srbijanska armija i vojska Antante.

Mjesni odbor Narodnog vijeća u Daruvaru izabran je na sjednici 26. listopada 1918. godine. Predsjednik Odbora NV Daruvar bio je dr. Mirko Grahovac, odvjetnik,⁷²⁶ a tajnik dr. Danilo Stojsavljević, također odvjetnik. Odbornici su bili: Mijo Ettinger, daruvarski župnik i zastupnik u Saboru,⁷²⁷ Stjepan Hrčić, ravnatelj podružnice Prve hrvatske štedionice, Vinko

⁷²⁶ Mirko Grahovac (Bakovčica kraj Koprivnice, 19. X. 1858. — Zagreb, 5. VIII. 1937.), odvjetnik i političar. Podrijetlom iz seljačke obitelji, sam se školovao i u Zagrebu završio gimnaziju 1878. te studij prava 1883. Za studija bio je predsjednik Hrvatskog akademskog društva, a potom, do svoje promocije u doktora prava 1892, koncipijent u M. Mrazovića u Zagrebu i M. Rojca u Bjelovaru. God. 1894. postao je članom Odvjetničke komore i uskoro javnim bilježnikom u Daruvaru, gdje je istodobno otvorio odvjetničku pisarnicu. Odvjetništvom se prestao baviti potkraj 1920-ih, a javnim je bilježnikom ostao do 1934. U politički je život ušao kao član Stranke prava. Kao kandidat Hrvatsko-srpske koalicije, tj. koalirane Hrvatske stranke prava, izabran je zastupnikom (1906–08) daruvarskoga kotara u Hrvatski sabor, u kojem je bio potpredsjednik i član Odjela za unutarnje poslove te izabran poslanikom u Zastupničkoj kući zajedničkog Ugarsko-hrvatskog sabora u Budimpešti. Ondje je sudjelovao u raspravama o Željezničarskoj pragmatiki (govor mu je tiskan u listu *Hrvatska*, 1907, br. 131–132), kojom je ugarska vlada htjela ozakoniti nezakonitu uporabu mađarskog jezika na željeznicama u Hrvatskoj i zbog koje je došlo do sloma politike »novoga kursa«, tj. suradnje Hrvatsko-srpske koalicije i ugarske vlade. Zastupnikom u Hrvatskom saboru i poslanikom u budimpeštanskoj Zastupničkoj kući bio je i 1909–10. U Saboru, osim povremenog vođenja sjednica, nije bio osobito aktivan. 1918. godine pridonio je da prevrat u Daruvaru prođe mirno i bez sukoba Narodne garde i srpske vojske. Poslije nije sudjelovao u političkom životu. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=7440> (pristup ostvaren 21. VIII. 2018.)

⁷²⁷ Mijo Ettinger (Brezova Glava kraj Karlovca, 25. VIII. 1874. — Daruvar, 20. VI. 1966.), župnik, političar i publicist. Nakon završene gimnazije u Požegi i bogoslovije zaređen je za svećenika 1897. i imenovan duhovnim pomoćnikom župne crkve u Daruvaru, gdje je ostao do pol. 1901,

Houra, posjednik, Antonio Osmec, kateheta, Vaclav Šmit, trgovac, Milan Dobrović, trgovac i Vjekoslav Šandor, ravnatelj Gradjanske štedionice u Daruvaru.⁷²⁸ Zbog nedostatka financijskih sredstava Odbor je već na prvoj sjednici organizirao akciju kojom bi se od 29. listopada počelo skupljati priloge za Narodno vijeće. Izrađeni su arci u koje bi se zapisivali pojedinci koji su dali prilog i ukupan iznos, no u izvorima nije zapisano koliko je ukupno bilo priloga. Nakon početnih teškoća sabiranje priloga za Odbor NV Daruvar bolje je organizirano.⁷²⁹ Ta je akcija slijedila naputke zagrebačkog Narodnog vijeća za „sabiranje prinosa“ u narodne svrhe.⁷³⁰ Potpuno ekipiranje Odbora NV Daruvar izvršeno je tek 31. listopada 1918. kada su određeni predstojnici za pojedine oblasti. Vaso Pavlica imenovan je predstojnikom za političku oblast, Aleksander pl. Lovinčić za vojnu oblast, Ivan Magdi za financije, dr. Zvonimir Binički za sudbenu oblast i ravnatelj realne gimnazije u Daruvaru Zvonimir Magdić za narodnu nastavu. Toga dana svi su članovi Odbora NV Daruvara pročitali tekst prisege i zakleli se na vjernost zagrebačkom Narodnom vijeću. Tekst prisege je glasio: „Zaklinjemo se Bogom i svim što nam je najmilije na ovom svijetu, da ćemo biti vjerni Narodnom vijeću te izvršavati sve njegove odredbe. Tako nam Bog pomogao.“ Na istoj sjednici Odbora NV Daruvar izabrani su povjerljivi ljudi za skupljanje novčanih priloga za daruvarski Odbor NV: Valcav Šmid, Milan Grubačević, Stjepan Hrčić, Josip Grunwald, Zvonimir Magdić, Josip Dokmanić i Aleksander Banfić.⁷³¹ 4. studenog došle su iz Zagreba vijesti od dr. Mate Drinkovića o djelokrugu ovlasti

kada je premješten u Zagreb, u samostan Sestara milosrdnica za vjeroučitelja novakinja. God. 1902. imenovan je upraviteljem župe u Maji, nedaleko Gline. Od 1906. do umirovljenja 1954. bio je župnik u Daruvaru. Potkraj srpnja 1917. imenovan je podarhiđakonom pakračkoga crkvenoga kotara. U Daruvaru se politički angažirao pa je 1913. izabran za zastupnika u Hrvatski sabor i u zajednički Ugarsko-hrvatski državni sabor u Budimpešti za razdoblje 1913. – 1918. Kao zastupnik bio je biran u Odbor za bogoštovlje i nastavu, a bio je i član Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS u Zagrebu. Nakon I. svjetskog rata obnašao je neko vrijeme dužnost daruvarskog načelnika. Poticao je seljane da osnivaju dobrovoljna vatrogasna društva, a sam je s još nekoliko građana osnovao Vinogradarsku zadrugu. Kao izabrani zastupnik (1913.) ušao je u Hrvatski državni sabor 1942. godine. U prvom razdoblju svoga svećeničkog službovanja pisao je članke i dopise teološke i socijalne tematike u *Katoličkom listu* (1896, 1898–99, 1901–06, 1911, 1922), *Obzoru* (1897), *Dušobrižniku* (1902–03, 1905–07) i kalendaru *Danici* (1906), a napisao je i prigodan pregled povijesti svoje župe. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5771> (pristup ostvaren 7. VIII. 2018.)

⁷²⁸ Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), fond. 124., Narodno vijeće (dalje NV) SHS (1918.-1919. (1920.-1923.), dopisivanje sa Mjesnim odborima (Antunovac – Cvetković), Sekcija za organizaciju i agitaciju (dalje MO (A-C) (SOA), Narodno Vijeće SOA 740/18. kutija 15., fasc. Daruvar, 5-2-58., br. 78-79., Mjestni odbor Narodnog vijeće u Daruvaru, 27. X. 1918.

⁷²⁹ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-2., Sabirni arak za prikupljanje pomoći Narodnom vijeću Daruvar, 29. X. 1918.

⁷³⁰ Poziv za sabiranje prinosa za Narodno Vijeće, *Nezavisnost*, br. 49. 2. XI. 1918., 2.

⁷³¹ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-4., Izvještaj od 31. X. 1918.

Odbora Narodnog vijeća pri čemu je konstatirano da lokalno daruvarsko Narodno vijeće ima potpunu vlast i nadležnost na svom području.⁷³²

Odbor Narodnog vijeća Daruvar brzo se uhvatio u koštac s lokalnim problemima - najviše je teškoća bilo sa „zelenim kadrom“. Potkraj rata, a posebno od ljeta 1918., nezadovoljstvo ratom, iscrpljenost i opća neimaština rezultirali su sve većim izbjegavanjem odlazaka na ratište. Umjesto na ratište, naoružani vojnici bježali su u šumu, na mjesta koja su im mogla poslužiti kao skrovišta ili su se vraćali u svoja sela i uz pomoć rodbine i jataka skrivali čekajući kraj rata. Njihova pojava nije karakteristična samo za Hrvatsku, već je bila prisutna u cijeloj Monarhiji. Kako je vrijeme prolazilo, pobunjenim vojnicima ili dezerterima pridruživali su se i neki lokalni seljaci, stoga je pokret dobio i neke osnove organizacije. Ipak, svaka takva grupa imala je izrazito lokalni karakter. Glavni uzroci stvaranja zelenog kadra bile su stalne rekvizicije, neimaština, glad i bijeg od rata.⁷³³ Kako se rat približavao kraju, te grupe vojnika dezertera u šumama postale su glavni kreatori anarhije i bezvlašća u nekim sredinama. Zbog toga je Odbor Narodnog vijeća Daruvar odmah nakon osnivanja 27. listopada 1918. polijepio po trgovištu i okolici velike plakate s natpisom „Narode!“ u kojem stoji: „Narode! Povijest naših naroda puna je teških časova (...) Narodno vijeće preuzelo je vlast i zahtijeva održavanje javnog reda i mira, da prestanu „otimačine“ i da se ne poduzimaju nikakve manifestacije bez znanja odbora (...) neka prestanu otimačine tudjeg krvavo stečenog imetka, jer krivci neće izmaći ma kada zasluženoj kazni.“⁷³⁴

Dana 30. listopada 1918. posjednik Đuro Valečić iz Velikih Bastaja, inače pouzdanik Radićeve Hrvatske pučke seljačke stranke (HPSS),⁷³⁵ javio je da su pobunjeni vojnici opustošili

⁷³² HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-15., Brzovaj Mate Drinkovića, 4. XI. 1918.

⁷³³ Vidi: Tomislav, BOGDANOVIĆ, Kategorije zelenog kadra 1918. godine i osvrt na njihovo djelovanje u Podravini i Prigorju, *Podravina*, br. 24., 2013., 96-108.

⁷³⁴ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18. kut. 15., br. 5-3-1-1., Sabirni arak, Daruvar, Proglas „Narode“ odbora Narodnog vijeća Daruvar, 27. X. 1918.

⁷³⁵ Đuro Valečić rodio se 4. listopada 1866. godine u Purgariji (blizu Jastrebarskog), a preminuo u Maslenjači (daruvarski kotar) 1. studenog 1930. godine. Od mladosti aktivan u redovima HPSS-a. Poslije Prvog svjetskog rata preseljava se s obitelji na posjed od oko 118 jutara na pustari Maslenjača. Na prvim izborima za Ustavotvornu skupštinu u Kraljevini SHS 28. studenog 1920. godine, HPSS je postigla velik uspjeh jer je dobila 49 zastupnička zastupnika i time postala četvrta stranka po jačini u tadašnjoj državi. Među njima bio je i Valečić koji je bio na listi za područje Zagrebačke županije. Ovim uspjehom Valečić je došao u sam vrh ove stranke i postao član *Glavnog odbora* HRSS. Godine 1927. uz predsjednika Stjepana Radića bila su izabrana četiri potpredsjednika. Uz Valečića to su bili još Vladko Maček, Josip Predavec i Dragutin Kovačević. Na izborima 11. rujna 1927. za zastupnike u Narodnoj skupštini, HSS je dobio 61 zastupnički mandat. Jedan od njih je bio i Valečić koji se kandidirao u Požeškoj županiji. Valečić je bio jedan od vođa HSS-a u svom kraju. O politici HPSS-a i Stjepana Radića za vrijeme Prvog svjetskog rata vidi u: Branka, BOBAN, Stjepan Radić u vrijeme Prvog svjetskoga rata, u „1918. u hrvatskoj povijesti“, Matica Hrvatska, Zagreb, 2012., 377-393.

u Daruvaru i Pakracu najprije židovske dućane, a u Daruvaru zatim i sve ostale. „Vojska nosi što može, a ostalo razbacava među narod (...) Mađari željezničari bježe tako da su iz naše stacije Bastaji svi otišli osim kasira (...) Pomoćno vojno osoblje iz naše nove žandarske postaje pobjeglo, a žandari otišli u Daruvar po pomoć, a mi ovdje u Bastaji, koji smo već i prije bili izvrgnuti pogibelji zelenog kadra, sada stojimo bez ikakove oružane pomoći.“⁷³⁶ Da je Valečić u pravu što se tiče „haranja“ zelenog kadra i ranije govori izvješće Kotarske oblasti u Daruvaru od 10. rujna 1918. godine. U izvješću se navodi da su vojni bjegunci preplavili ovaj kraj uslijed čega je ugrožena sigurnost Velikih Bastaja i šire okolice, da je tamošnji oružnik pučki ustaša Deutsch ubijen od strane kaderaša pa se traži pomoć iz Zagreba od barem jednog voda ili satnije vojništva.⁷³⁷ Sredinom rujna 1918. po nalogu vlasti izvedeno je četovanje u potrazi za vojnim bjeguncima pod zapovjedništvom satnika Milana Geroča.⁷³⁸ On je u izvješću 21. rujna 1918. javio Zemaljskoj vladi u Zagrebu da je četovanje uspješno izvedeno iako su neki bjegunci izbjegli potjeri. U izvješću opisuje jednu razbojničku družinu zvanu „Zeleni Kader“, posve raštrkanu na daruvarskom, pakračkom i slatinskom kotaru, koja se sastoji od 40 - 50 vojnih bjegunaca od 1., 2., 3. i 4. bosansko-hercegovačke pukovnije, 79., 27. i 23. pješačke pukovnije i od 25. i 27. domobranske pješačke pukovnije. Geroč piše: „Ova družba haračila je ne samo u okolici Daruvara, već malne po cijeloj Austro-Ugarskoj Monarhiji — Izvela je sitnih provala kod raznih imućnika, te bankama. Vrijednost ukradenog dobra, kao i gotovog novca iznaša sigurno preko 1 milijun kruna. — Družba je providjena sa svim mogućim spravama za provale izvadjati. Ista je družba sudjelovala kod umorstva pučko ustaškog vodnika Deutscha (Miho Dojč) u Bastaji, gdje su već uhićeni vojni bjegunci Nagy i Balaban prisutni bili. Družba je izvanredno organizirana, te imade i svojih ortaka. Ugrabljeni pljen su dielili, ali vrlo nejednako. Kolovodje Petar Zdelar, Ibrajrim Perković i Franz Löwy su najveći plijen zadržali. Po iskazu uhićenog Balabana treba da Franz Löwy ima svotu preko pol milijuna kruna. Samih

⁷³⁶ Slavica, HREČKOVSKI, Mile, KONJEVIĆ, *Radnički i Narodooslobodilački pokret u Pakracu i okolici*, Slavonski Brod, 1970., 14.

⁷³⁷ Josip, I. VIDMAR (ur.), *Prilozi građi za povijest 1917.-1918. s osobitim obzirom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas*, *Arhivski vjesnik*, 1958, 1., 80.

⁷³⁸ Oružnički satnik Milan Geroč bio je tada zapovjednik oružničke postaje u Daruvaru. Kasnije je postao jedan organizatora vojnih postrojbi Odbora NV Daruvar. Posebice je zanimljiva „afera Geroč“ koja je izbila u srbijanskoj javnosti krajem 1928. godine nakon ubojstva zastupnika HSS-a sa ciljem da se ponovo istraže potencijalni zločini koje su hrvatski pripadnici austro-ugarske vojske počinili tijekom Prvog svjetskog rata. Cijela ova kampanja bila je u cilju otupljivanja zločina u Narodnoj skupštini i pokušaj daljnje diskvalifikacije hrvatskih pripadnika vojske Kraljevine SHS kada su se očekivale krupne političke promjene u zemlji. HR-HDA, fond 144., Savska banovina, Upravno odjeljenje, kut. 101., br. 3528/1931., Izjava M. Grahovca o službi M. Geroča u Daruvaru, 26. I. 1931. Suđenje Milanu Geroču, *Politika*, br. 7509., 27. III. 1929., 4.

1
500 HV ZHE
Registarska ustanova Narodnog
Vijeća Daruvar, 118

HRVATSKI
DRŽAVNI
ARHIV

Narode!

Povjest našega naroda puna je teških časova i teških iskušenja. Jedan te isti narod Slovenaca, Hrvata i Srba bio je pocijepan u više tudjinskih vlasti i radi toga mu bijaše otegočen put oslobodjenju ispod tudjega jarma.

Ali je evo nadošlo veliko doba, kada se ujediniše narodne sile Slovenaca, Hrvata i Srba, kojemu je cilj narodno ujedinjenje i oslobodjenje.

Narodno Vijeće, koje osnovaše narodni prvaci, preuzelo je, da taj zadatak izvrši i oživotvori.

Da Narodno Vijeće taj zadatak uzmogne bez poteskoća izvršiti, potrebno je, da narod shvati ozbiljnost i važnost tog zadatka i da se pokaže dostojan velikog vremena, u kojem živimo.

Radi toga je bezuvjetno potrebno, da narod sačuva ozbiljnost, red i poredak, da poštuva imetak narodni i pojedinaca, kao i život svakoga pojedinca.

Sile narodne treba da se sačuvaju za blagosloveni rad, koji nas u budućnosti čeka.

Da se ove narodne sile sačuvaju za budućnost, da se uzdrži mir, red i poredak, da se uspostavi veza između naroda i Narodnog Vijeća, pozvalo je Narodno Vijeće, da se narod organizira, te u gradovima i mjestima izabere odbore Narodnog Vijeća, koji će izvršivati zaključke Narodnog Vijeća i raditi prema njegovim uputama.

Takav je odbor na sastanku gradjanstva dne 26. o. mj. izabran za Daruvar.

Ovaj odbor proglašuje Vama braćo i drugovi ovo :

1. Neka se uzdrži mir, red i poredak u narodu,
2. neka prestanu otimačine tudjeg krvavo stečenog imetka, jer krivci neće izmaći ma kada zasluženoj kazni,
3. neka se ni jedan javni čin ili kakova manifestacija ne preduzme bez znanja odborovog,
4. ovaj će odbor narod prosvjeđivati i budno paziti na to, da se svaki pojedinac, bez obzira kojoj narodnosti, vjeri, ili političkoj stranci on pripada, sačuva od svakog nasilja, potjecalo to sa koje god strane.

Držimo se ovoga, jer to zahtijeva spas našega naroda i naše domovine.

Živila slobodna država sjedinjenog naroda Slovenaca, Hrvata i Srba!

U Daruvaru, dne 27. listopada 1918.

ODBOR NARODNOG VIJEĆA :

Dr. Mirko Grahovac,	Milan Dobrović,	Mijo Ettinger,	Vinko Choura,
Antonija Osmec,	Dr. Danilo Stoisavljević,	Vjekoslav Šandor,	Stjepan Hrečić,
			Vaclav Šmid.

TISKAR. F. OSMIĆA 1918. DARUVAR.

HR-HDA, fond 124., Proglas „Narode“ odbora Narodnog vijeća Daruvar, 27. X. 1918.

dukata do 3 kgr.. Potraga za ovim kolovodjama je u tečaju, ima nade da će biti uhićeni.⁷³⁹ Iako je bilo uspjeha u njihovom suzbijanju, zamah djelovanja zelenog kadra nastupio je tek krajem listopada i u studenom 1918. godine. Spomenimo i činjenicu da je zeleni kadar tijekom rujna i listopada 1918. sprečavao rekviziciju hrane i stoke po selima da bi pridobio seljake. 23. rujna 1918. općinsko poglavarstvo u Ivanovom Selu javilo je kotarskim vlastim u Bjelovaru i Čazmi o pismenim prijetnjama kaderaša da će ubijati članove rekvizicionih komisija, spaljivati hranu i prodavati stoku ako se ne prestane s rekvizicijama.⁷⁴⁰

USTROJAVANJE ODREDA NARODNIH STRAŽA U DARUVARU I OKOLICI

Da bi suzbio djelovanje zelenog kadra Odbor NV Daruvar poticao je osnivanje ogranaka narodnih straža u svakom većem naselju s namjerom da se prijelaz u novo društveno i političko stanje izvrši što bezbolnije i sigurnije za imovinu i živote građana. Zbog toga je trebalo izabrati lojalne časnike koji će preuzeti vojnu upravu u Daruvaru i okolici. 20. studenog 1918. Kotarski sud u Daruvaru uputio je molbu lokalnom odboru NV Daruvar da mu radi istrage niza razbojstava protiv nepoznatih počinitelja na slučaju Roxa Weinbergera i ostalih na području Daruvara i daruvarske okolice stavi na raspolaganje „vojničku asistenciju“ iz odjela 16. pješačke pukovnije i odjela 52. pješačke pukovnije koji su u Daruvaru stavljeni na raspolaganje Kotarskoj oblasti i Narodnom vijeću Daruvar.⁷⁴¹ U prilogu te molbe nalazi se popis vojnih zapovjednika u Daruvaru i okolici. Umirovljeni oružnički potpukovnik Šandor pl. Lovinčić bio je postajni zapovjednik u Daruvaru, oružnički satnik Milan Geroč zapovjednik Narodne straže u Daruvaru,⁷⁴² satnik Mita Dobrović (27. domobranska pješačka pukovnija) podzapovjednik, Franjo pl. Domjanić, natporučnik u pričuvu iz 53. pješačke pukovnije te kotarski pristav u Daruvaru, zapovjednik lokalne straže Narodnog vijeća u Doljanima, poručnik u pričuvu Lazo Andrić iz 6. pješačke pukovnije časnik Narodne straže u Daruvaru, poručnik u pričuvu Egon pl. Lovinčić iz 16. pješačke pukovnije časnik Narodne straže u Daruvaru te satnik Edo Jakovac.⁷⁴³

⁷³⁹ VIDMAR, n. dj., 86-88.

⁷⁴⁰ Rukopis Vjenceslava Herouta „Daruvarska kronika“, 1918. godina, 17. (u posjedu autora).

⁷⁴¹ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18. kut. 15., br. 5-3-1-56, 1/56., 152., Kotarski sud u Daruvaru traži da mu se da na raspoloženje vojnička ophodnja, 20. XI. 1918.

⁷⁴² Zanimljivo da je krajem 1928. godine, nakon ubojstva zastupnika HSS-a u Narodnoj skupštini i ranjavanja Stjepana Radića koji je kasnije preminuo od posljedica atentata, izbila u srbijanskim novinama „afera Geroč“ zbog navodnih zločina koje je spomenuti počinio kao dio okupacijske uprave austrougarskih vlasti u Srbiji. HR-HDA fond 833., Osobni fond Đuro Šurmin (1867-1937), dok. 78., O aferi *Geroč* i potrebi da se likvidiraju istrage o ratnim krivcima.

⁷⁴³ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18. kut. 15., br. 5-3-1-56, br. 1/56., 154., Kotarski sud u Daruvaru traži da mu se na raspolaganje stavi vojnička ophodnja (popis vojnih zapovjednika u Daruvaru), 20. XI. 1918.

Prema izvješću Narodnog vijeća Daruvara od 31. listopada 1918. godine u ime Vojnog odsjeka Narodnog vijeća SHS iz Zagreba koji je vodio Mate Drinković kao vojni opunomoćenici i nadležni za sve vojne postrojbe na daruvarskom području imenovani su satnik Edo Jakovac i poručnik Lazo Andrić.⁷⁴⁴ Kasnije su zbog Jakovca nastale komplikacije jer je spomenuti bio porezni nadoficijal u daruvarskom poreznom uredu pa je Ured za financije iz Zagreba tražio da se Jakovac vrati na svoje mjesto gdje je „neophodno potreban.“ Ipak je, prema svemu sudeći, Jakovac i dalje ostao glavni vojni opunomoćnik Vojnog odsjeka zagrebačkog NV SHS za daruvarsko područje.⁷⁴⁵ Problemi su nastajali i u financijama jer neki od spomenutih časnika nisu dobili primanja za mjesec studeni pa je Zapovjedništvo Narodne straže u Daruvaru tražilo od Odbora NV da se osiguraju njihova „beriva“ kod podružnice I. hrvatske štedionice u Daruvaru.⁷⁴⁶

Prema sveukupnom *Imeniku članova Građanske straže* u Daruvaru je bilo ukupno 210 ljudi, a još je bilo predviđeno i 17 ljudi za zamjenu.⁷⁴⁷ Stražarske dužnosti oko vitalnih daruvarskih objekata obavljale su se vrlo neuredno pa je uslijedio niz prekršajnih prijava zbog neizvršavanja stražarske dužnosti.⁷⁴⁸ 31. listopada donesena je zapovijed o reorganizaciji Narodne straže u Daruvaru. Postrojena su pravila jer je Odbor NV Daruvar uvidio da nema potpunu kontrolu nad stražom.⁷⁴⁹ Bilo je potrebno popisati svu količinu oružja i municije koja se nalazi kod pojedinih postrojbi Narodne straže, napraviti precizan imenik njenih članova i u njemu naznačiti broj puške koju je svaki član dobio, za što je bio nadležan časnik-oružar koji je trebao osigurati posebnu prostoriju za pohranu pušaka. Svaki je dan lokalni odred Narodne straže pisao izvješće o događajima toga dana na području koje je osiguravao. Obuka u rukovanju oružjem i ustrojavanje i vježbanje formacija održavalo se u maloj realnoj gimnaziji u

⁷⁴⁴ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-4., Izvještaj od 31. X. 1918.

⁷⁴⁵ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-11., Brzjav povjerenika Odjela za financije NV iz Zagreba, studeni 1918., HDA, MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kutija 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-34., Postajno Zapovjedništvo Daruvar, 11. XI. 1918. Predmet: satnik Edo Jakovac.

⁷⁴⁶ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-35., Isplata predujma pojedinim časnicima, 13. XI. 1918.

⁷⁴⁷ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-14., Imenik Građanske straže u Daruvaru, listopad 1918.

⁷⁴⁸ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-36, Odio za narodnu obranu – prijava o neizvršavanju stražarske dužnosti u Daruvaru.

⁷⁴⁹ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-3., Reorganizacija Narodne straže (pravila), 31. X. 1918

Daruvaru.⁷⁵⁰ Vrlo revno je vođen raspored straže.⁷⁵¹ Zanimljiva je Postajna zapovijed br. 7. za osiguranje mjesta od razbojstva i upada zelenog kadra gdje piše: „Ako bi došlo do potrebe da se cijelo trgovište uzbuni, dati će parna zviždaljka u pivovari ugovoreni znak koji se sastoji od tri uzastupna slijeda zviždanja.“⁷⁵²

Osim Narodnih straža nad kojima je Odbor NV Daruvar imao kontrolu pojavile su se naoružane grupacije koje su samo formalno bile pod daruvarskim Narodnim vijećem. Iz tih grupa posebno se izdvajala grupa od pedesetak dobrovoljaca (većinom bivši vojnici) pod vodstvom socijalista Ivana Mukera.⁷⁵³ Ta Narodna garda, kako su se sami zvali, imala je sjedište u prostorijama „Badehotela“. Vršila je službu po naređenju daruvarskog Narodnog vijeća. Skupljala je oružje od vojnika koji su se vraćali kući, onemogućavala pljačku trgovina, uhićivala kriminalce, patrolirala gradom i stražarila na prilazu gradu. Muker je bio pristaša boljševičkih ideja s kojima je došao u doticaj u Rusiji pa je, zajedno s još nekoliko osoba u Gardi (Dušan Opačić, Matija Kuntić, Karlo Jindra, Franjo Engler i dr.), tražio način da pokuša voditi samostalnu politiku. Ta je grupacija pokušavala iskoristiti ovo prijelomno vrijeme i uvesti boljševičku vlast u Daruvaru. Nisu imali plan kako to učiniti. Muker se nastojao povezati s viđenijim socijalistima u okolici koji bi ga savještovali. Pokušao je uspostaviti kontakt s poznatim socijalistom u Požezi Aleksandrom Trajkovim. Ta veza nije uspostavljena. Nakon toga je Muker poslao posebnog kurira iz Garde da uspostavi vezu s vođama socijalističkog pokreta u Hrvatskoj - Vitomirom Koraćem i Vilimom Bukšegom. Po povratku kurir je Mukeru i ostalima javio da je Korać rekao da se ne poduzimaju nikakve akcije i da se čeka do daljnjega te da treba uspostaviti suradnju s Odborom NV u Daruvaru. I socijalističke vođe u Pakracu Savo i Milan Malešević, s kojima je

⁷⁵⁰ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-16., Postajna zapovijed br. 4, 4. XI. 1918.

⁷⁵¹ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-60., Raspored straže, studeni 1918.

⁷⁵² HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-24., Postajna zapovijed br. 7, 7. studeni 1918.

⁷⁵³ Ivan Muker (Johann Mucker), (Blagorodovac, Daruvar 1889., . Trstenik, Srbija, 1973.). Po nacionalnosti je bio Nijemac. U Daruvaru izučio strojobraverski zanat, a zatim na Višoj zanatskoj školi u Beču stekao zvanje tehničara. Od 1907. godine član je Socijal-demokratske stranke Austrije. Godine 1918. postao je jedan od komandira Narodne straže u Daruvaru. Nakon Prvog svjetskog rata osnovao je u *Daruvaru* Socijalističku radničku partiju i postao njen prvi predsjednik. Sve do 1921. vodio je komunistički pokret u daruvarskom kraju pri čemu je u nekoliko navrata zatvaran. Zabranom rada stranke otišao je u Slavonski Brod, gdje je nastavio političko djelovanje. Zaposlio se u Prvoj jugoslavenskoj tvornici vagona, strojeve i mostova d.d. u tome gradu. Često je mijenjao mjesta boravišta, ali je ostajao i dalje u radničkom pokretu. U vrijeme Drugog svjetskog rata u prvo vrijeme radio je u Slaonskom Brodu kao ilegalac, da bi 1943 otišao u partizane. Nakon rata bio je na nizu političkih funkcija. Zdravko, KRNIĆ, *Radnički i Narodnooslobodilački pokret Daruvar*, Daruvar, 1979., 19-20.

također uspostavljene veza, nisu mogli ništa savjetovati Mukeru i Gardi u Daruvaru jer ni oni nisu dobili uputstva za neko djelovanje.

Krvoproliće u Zagrebu 5. prosinca 1918.⁷⁵⁴ Muker je pokušao iskoristiti da revolucionarizira mase, u čemu je trenutno uspio. Sazvao je Gardu i stanovnike Daruvara na okupljanje. Govorio je o Oktobru, Lenjinovim idejama i izrabljivanju radnika od strane buržoazije što je polučilo rezultate jer se u Gardu prijavilo preko sto građana. Garda je u jednom trenutku brojala oko 200 osoba. Muker je i dalje pokušavao uspostaviti vezu s vodstvom socijalista u Zagrebu, ali nije dobivao nikakve obavijesti. Postepeno se revolucionarna klima unutar Garde rasplinula, a nakon dolaska srpske vojske u Daruvar Garda je položila zakletvu Narodnom vijeću.⁷⁵⁵ Još jedan, doduše nedatirani, pokušaj boljševizacije Daruvara spominje i Matušek navodeći da su vojnici-povratnici iz Končanice i Otkopa pokušali izvršiti napad na Daruvar „te pod utjecajem oktobarske revolucije stvoriti svoju republiku“, ali su zbog nazočnosti vojske u Daruvaru odustali.⁷⁵⁶ Spomenimo na kraju ovog poglavlja da se kao pripadnik lijevog pokreta hrvatski književnik Miroslav Krleža, i sam izuzetno angažiran u tim vremenima, često vraćao u svojim memoarima tim danima krajem 1918. godine i zelenom kadru jer je u njemu vidio antitezu građanskom jugonacionalizmu i njegovim iluzijama o potpori hrvatskih masa „tzv. kraljevskoj južnoslovenskoj koncepciji“. Za njega je zeleni kadar značio propuštenu revolucionarnu situaciju - propuštenu zbog objektivnih okolnosti. On je bio „za onih davnih oktobarskih dana (1918) [...] jedini punomoćni predstavnik (političke volje i svijesti) našega naroda“, ali djelovao je „uludo“, bez „politički inteligentnih sila“, „bez vođa i bez inteligencije“.⁷⁵⁷

4. SITUACIJA U DARUVARU I OKOLICI TIJEKOM STUDENOG 1918. GODINE

Stanje u okolici Daruvara i u samom trgovištu bilo je sve gore. Zapovjednik Postajnog zapovjedništva u Daruvaru satnik Jakovac 2. studenog 1918. tražio je iz Zagreba hitnu pomoć

⁷⁵⁴ Dana 5. prosinca 1918. na zagrebačkom Jelačićevu trgu došlo je do sukoba hrvatskih pripadnika bivše austro-ugarske vojske sa snagama Narodnog vijeća Srba, Hrvata i Slovenaca. Ovaj sukob, iako i danas nepotpuno objašnjen, uzima se kao prvi vidljivi znak neslaganja dijela hrvatske javnosti s nastankom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Detaljnije: Mislav, GABELICA, *Žrtve sukoba na Jelačićevom trgu 5. prosinca 1918.*, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2., 2005., 467-477.

⁷⁵⁵ KRNIĆ, *Radnički i Narodnooslobodilački pokret Daruvar*, n. dj., 20-23. Zanimljivo da Murker u svojim sjećanjima spominje kako je srpska vojska prilikom dolaska u Daruvar s vremenom pokazivala sve jače šovinističko raspoloženje te je rasla opasnost od sukoba Garde i srpske vojske, što je Murker onemogućio povlačeći Gardu u vojarnu.

⁷⁵⁶ *Daruvar*, Izdavačko poduzeće Zagreb, Daruvar, 1975., 34. (J. Matušek, Daruvar između dva rata).

⁷⁵⁷ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2301> (pristup ostvaren 2. VIII. 2018.)

u ljudstvu i oružju: „stotinu momaka i dvije strojopuške“.⁷⁵⁸ Dva dana kasnije dr. Grahovac telefonski je tražio iz Zagreba hitnu pomoć u ljudstvu i municiji. Istodobno je pitao nadležne što da Narodno vijeće Daruvar radi s razbojnicima uhićenima prije osnivanja prijekih sudova jer prijete opasnost od njihova bijega prije nego što se upute u Požegu k Sudbenom stolu. Predlaže da se zbog hitnosti presude donose brže, da bi one trebale biti stroge i drakonske te da bi samo tako stroge kazne djelovale na stanovništvo. Zbog toga predlaže osnivanje vojničkog prijekog suda jer „suci iz Požege neće tako brzo doći.“ Osim toga, dr. Grahovac traži odobrenje da se talijanski ratni zarobljenici, koji se nalaze u Daruvaru i okolici na radu, što prije otpreme kući posebnim vlakom jer je rat s Italijom prestao.⁷⁵⁹ 9. studenog zagrebačko Narodno vijeće naložilo je lokalnom daruvarskom Odboru da točno javi u Zagreb koliko se na daruvarskom području nalazi „talijanskih podanika“ radi njihove evidencije.⁷⁶⁰ U Daruvaru su se u to vrijeme iz različitih razloga nalazili internirani i neki pojedinci. Do sada nije posve razjašnjeno o kojemu se broju interniranih radi i zašto su bili internirani. Tako postoji slučaj stanovitog Šandora Weinbergera za kojega potpisani traže da se pusti na uvjetnu slobodu jer je obolio o španjolske groznice, a prilažu i liječničku svjedožbu.⁷⁶¹

Novе vijesti o događajima na daruvarskom području u svojoj zbirci dokumenata o nemirima u Hrvatskoj 1918. donosi i Krizman. On navodi da je 8. studenog 1918. situacija u cijelom kotaru vrlo ugrožena. Narodne straže nisu dovoljno pouzdane, a opasnost od požara boljševizma raste. Opet se moli pomoć „ententine“ vojske.⁷⁶² Dana 12. studenog održana je u Daruvaru javna skupština na kojoj su članovi odbora Narodnog vijeća pokušali objasniti okupljenome narodu da nema potrebe ni za kakvim nasiljem i nezakonitim radnjama jer će se zemljišta i ostala dobra uskoro moći dobiti na legalan način.⁷⁶³

⁷⁵⁸ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 6-1-2-77, Brzobjavna i telefonska izvješća o stanju javne sigurnosti, seljačkim pobunama i akcijama zelenog kadra u Pakracu, Ludbregu, Ivaniću, Virju, Daruvaru, Slunju, Virovitici, Križu, Končanici, Dubravi, Klanjcu, Petrinji, Vivodini, Plaškom, Oriovcu, Bastajima i dr.

⁷⁵⁹ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 396., O situaciji u Daruvaru i otpremi talijanskih vojnika u domovinu, 4. XI. 1918.

⁷⁶⁰ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-25., Narodno vijeće u Zagrebu traži broj talijanskih podanika, 9. XI. 1918.

⁷⁶¹ HR-HDA, MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-21., Molba za puštanje Š. Weinbergera na slobodu. Molba za liječenje. Liječnička svjedožba, 7. studeni 1918.

⁷⁶² Bogdan, KRIZMAN, Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju godine 1918., *Historijski zbornik*, 1-4., 1957., 124.

⁷⁶³ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-28., Zapisnik sjednice odbora NV Daruvara, 10. XI. 1918. O provođenju agrarne reforme poslije rata vidi: Zdenka, ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Agrarna reforma na području Hrvatskog zagorja, Međimurja i Podravine u međuratnom razdoblju (1918-1941), *Povijesni prilozi*, br. 7., 1988., 31-76.

No, situacija se stalno pogoršavala. U to je vrijeme Odbor Narodnog vijeća Daruvar poslao u Zagreb hitan brzojav sljedećeg sadržaja: „Javna sigurnost u ovom kotaru još uvijek vrlo ugrožena. Preventivne mjere nedostatne. Narodne straže nisu svuda dovoljno pouzdane. Pojave boljševizma na vidiku. Sve zamolbe za vojnu pomoć do sada ostadoše bezuspješne. Molim hitnu intervenciju kod zapovjednika ententine vojske da izašlje dovoljno vojske za osiguranje reda i mira.“⁷⁶⁴ U nedostatku pomoći iz Zagreba Odbor NV Daruvar počeo je naoružavati lokalne odrede Narodne straže, iako nije bio posve siguran u njihovu lojalnost. Tako je poručnik L. Andrić za područje ribogojilišta dobio osam pušaka, Brestovac tri puške, a Končanica šest. Daruvar - vanjska općina – Doljani, Gornji Daruvar, Lipovac – šest pušaka, Dežanovac tri puške, a Uljanik dvije puške. Ukupno je podijeljeno 28 pušaka.⁷⁶⁵ Kotarski sud u Daruvaru svojim je dopisom od 13. studenoga 1918. zamolio za intervenciju Državno odvjetništvo u Zagrebu. Tražio je da se u Daruvar pošalje četa potpuno pouzdanih i discipliniranih vojnika jer je momčad tamošnje Narodne straže posve nepouzdana.⁷⁶⁶ Dan kasnije u Zagreb je iz daruvarskog Kotarskog suda poslana vijest: „Ovdje veliki nemiri. Pljačkanja na sve strane. Čitav dan i noć pucnjava, sve trgovine devastirane. Pobunjeni vojnici i svetina oslobodile uznike. Sudovanje nemoguće. Nužna bezodvlačna pomoć.“⁷⁶⁷ U sličnome duhu izvještavao je i član vijeća iz Daruvara iznoseći kako njegov grad, „žarište pokrajinske inteligencije“, mora biti pod stražom jer je to „u kaosu daruvarskog kotara jedino uporište naše nove države“.⁷⁶⁸

Odbor Narodnog vijeća Daruvar i njegovi članovi često su održavali skupštine na kojima su tumačili narodu najnovija događanja. 17. studenog 1918. održana je u Daruvaru javna skupština u prostorijama daruvarske pivovare. Sazvao ju je narodni zastupnik Mijo Ettinger. Na skupštini općinstva Daruvara i okolice donesena je rezolucija da se dosadašnji rad zastupnika Ettingera posve podržava, da se pozdravlja zagrebačko Narodno vijeće i da mu se daje potpuno povjerenje „da se u život privede jedinstvo naroda SHS i sve učiniti što bude na korist naše majke Jugoslavije.“⁷⁶⁹

U trgovištu je bila teška i financijska situacija. Mnogi građani Daruvara bili su posve financijski iscrpljeni poslije rata, a situaciju je pogoršala i velika inflacija i pojava španjolske

⁷⁶⁴ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-7., Brzojav (koncept) Odbora NV Daruvara, studeni 1918.

⁷⁶⁵ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-8., Popis predaje pušaka, studeni 1918.

⁷⁶⁶ Nada, LAZIĆ, Milan, VRANEŠEVIĆ, *Dokumenti i materijali o radničkom i narodnooslobodilačkom pokretu na novogradičkom i okučanskom području 1918-1945.*, Slavonski Brod, 1971., 16.

⁷⁶⁷ Ferdo, ČULINOVIĆ, *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim krajevima*, Poduzeće 27. srpanj, Zagreb, 1957., 117.

⁷⁶⁸ Ivo, BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Globus, Zagreb, 1988., 129.

⁷⁶⁹ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-39, Javna skupština u Daruvaru, 17. XI. 1918.

gripe. Źupna crkva u Daruvaru postala je velikim gubitnikom jer je sav novac koji je držala u banci poslije rata propao. Zbog inflacije izgubio je svoju prijašnju vrijednost.⁷⁷⁰ Odbor je svakodnevno rješavao i praktične probleme. Dana 10. studenog na pitanje iz Zagreba koliko raspoloživih praznih kreveta ima bolnica u Daruvaru isti je dan brzojavom javljeno da je bolnica „rasformirana“ i da više ne djeluje.⁷⁷¹ Naime, za vrijeme Prvog svjetskog rata u Daruvaru je organizirana ratna bolnica s 200 kreveta. Daruvarsko kupalište u većem je broju prepušteno vojnicima koji su se oporavljali od bolesti i rana zadobijenih na bojištu, a vlastelini Tukory su na svom šumskom radilištu u Siraču otvorili manju bolnicu s jednim liječnikom.⁷⁷² Usprkos velikim teškoćama u Daruvaru i okolici i dalje su ostala djeca, većinom iz Bosne i Hercegovine, koja su u ove krajeve dopremljena na zbrinjavanje zbog gladi i neimaštine. Stotinjak daruvarskih obitelji i obitelji iz daruvarske okolice primilo je tu djecu. U Daruvaru su za njih (stotinjak djece) održani i analfabetски tečajevi. Djeca su polagala završni ispit u lipnju 1919. godine.⁷⁷³

Prema dostupnim izvorima najveća je opasnost od boljševizacije zaprijetila Daruvaru 13. studenog 1918. kada je vojni izaslanik natporučnik Gjuro Kulčar (Kulitscher)⁷⁷⁴ poslao izvješće Vojnom odsjeku Narodnog vijeća u Zagrebu s početnom rečenicom da je „Daruvar leglo boljševizma.“ U izvješću stoji da su vojnici uskratili prisegu i „trgali zvijezde“ dok je samo 40 gardista ostalo na ispomoć Narodnom vijeću. Dalje u izvješću stoji da traju opasna „trvenja“ između hrvatskog i srpskog pučanstva. Masovni prosvjedi, palež i pljačka podižu se protiv Źidova „radi nabijanja cijena“ tijekom rata i protiv oblasti radi rekvizicija i nepravednog dijeljenja potpora. Vlastelinstva u okolici posve su nezaštićena od napada mase i pljački. Kulčar predlaže da se oružništvo u Daruvaru pojača tri puta i da se zarobljeni Srbijanci šalju kao pomoć samo pod srbijanskim časnicima jer domaćima odbijaju poslušnost.⁷⁷⁵

Situacija se teško stabilizirala. Na području Daruvara nastajali su najopasniji problemi u zemlji. Cijelo je područje bilo pod „opsadom“, pušteno na milost i nemilost „zelenom kadru“. U mjestu Bastaji 8. studenog 1918. seljaštvo je uz pomoć nekoliko naoružanih vojnika opljačkalo poštu i nekoliko dućana. U Đulavesi je masa zapalila dvije kuće. Još je ranije tražena pomoć od 600 ljudi i mašinske puške jer je čitav kraj ugrožen od „zelenog kadera.“ Navodi se da je „pljačka još u tijeku. Molimo brzu pomoć.“⁷⁷⁶ Često su na udaru bili Źidovi koji su

⁷⁷⁰ Vjenceslav, HEROUT, *180 godina daruvarske župe 1821-2001.*, Grafodar, Daruvar, 2001., 67.

⁷⁷¹ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-31, Brzjav Odbora Narodnog vijeće Daruvar, 10. XI. 1918.

⁷⁷² *Daruvar*, n. dj., 33. (J. Matušek, Daruvar između dva rata).

⁷⁷³ Mira, KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvog svjetskog rata*, Slavonski Brod, 2008., 125., 301-314.

⁷⁷⁴ Krizman u bilješki piše prezime Kulčar, a u izvoru stoji Kultischer.

⁷⁷⁵ KRIZMAN, n. dj., 127.

⁷⁷⁶ KRIZMAN, n. dj., 112-113.

se bavili trgovinom. U Garešnici su noću s 1. na 2. studeni navalili naoružani vojnici zajedno sa svjetinom iz okolnih sela i Garešnice na ovomjesnog trgovca Mavru Kon Dragutina, na Janeša Ljudevita, Karla Diamanta i Hermana Bauera, zatim na unijatskog svećenika Iliju Radića i trgovca Leopolda Kona u Popovcu. Sve su dućane opljačkali, a nakon toga Konovu kuću i zapalili. Šteta je iznosila 500.000 kruna. Radi ovoga je uhićeno 66 osumnjičenika koji su u pratnji vojske upućeni u Bjelovar. Seljaci su tražili ukidanje odluke o maksimiranju cijena poljoprivrednih proizvoda.⁷⁷⁷ U Daruvaru su pripadnici Narodne straže 7. studenog 1918. tražili da se iz njihovih redova maknu Židovi jer su oni „jedna paklena masa ljudi kojoj je cilj da među nama sije klice mržnje i nesloge (...) ova je masa vrlo malena, ali bi vremenom mogla narodnoj stvari da nanese štetu.“ Tražili su da vrate oružje,⁷⁷⁸ a bilo je i tjeranja Židova s njihovih posjeda. Tako su prijašnji zakupci posjeda „Kip“ (120 jutara zemlje), koje su im dali grofovi Jankovići, tražili od tamošnjih Židova da se odmah isele jer su taj posjed i zemljište dobili nelegalno, tj. na sumnjiv način.⁷⁷⁹

Zagrebački list „Židov“ pisao je da se u Daruvaru nekoliko dana znalo o pogromima, a nitko ništa nije učinio. „U Daruvaru ne razbijaju samo židovske dućane nego i privatne stanove, pa i one sirotinje, nadalje odvjetničke pisarne. Nekoliko dana unaprijed znade se za pogrome, nu ništa se ne čini. Lupat će se malo po Židovima. (...) Tko od inteligencije ne pljačka, stoji po strani, veselo gleda, što se zbiva, bodri pljačkaše povicama i kupuje jeftino ukradene stvari. Plemenitiji i imućni nežidovi daju Židovima sklonište za sto kruna preko noći.(...) ne krivite narod, koji nije gori od drugih. Progovorila je njegova trula, opaka „inteligencija.“⁷⁸⁰ Posebno su bili ugroženi Židovi i njihove trgovine. Narod je u Židovima vidio jedan od kanala mađarizacije i germanizacije, a službena je politika njihov nezavidan položaj objašnjavala ratnim profiterstvom.⁷⁸¹ No, napadale su se i ostale trgovine.

Bili su ugroženi i ribnjaci kod Uljanika i Gornjeg Luga. U nedostatku pomoći od strane zagrebačkog NV daruvarski je odbor od zagrebačkog gradonačelnika dr. Srkulja zatražio pomoć od barem 50 vojnika⁷⁸² 5. studenog održana je posebna sjednica Narodnog vijeća u

⁷⁷⁷ VIDMAR, Prilozi građi za povijest 1917.-1918., n. dj., 114., Stjepan, BLAŽEKOVIĆ, *Bjelovar*, SIZ kulture, Bjelovar, 1985., 35.

⁷⁷⁸ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, (bez broja – dalje b.b.) Izvještaj od 7. XI. 1918, Ivo, GOLDSTEIN, *Židovi u Zagrebu 1918.-1941.*, Novi Liber, Zagreb, 2004., 51.

⁷⁷⁹ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-23., Zahtjev da svi Židovi istupe iz Narodne straže i napuste posjed „Kip“, 7. XI. 1918.

⁷⁸⁰ Pljačkanja, *Židov*, 1. XII. 1918., 4.

⁷⁸¹ Vidi: Ljiljana, DOBROVŠAK, Fragmenti iz povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata (1914-1918), u „1918. u hrvatskoj povijesti“, Matica Hrvatska, Zagreb, 2012., 427-453.

⁷⁸² HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-10., Pismo gradonačelniku grada Zagreba dr. Srkulju, studeni 1918.

Gornjem Lugu pri čemu je napravljen zapisnik, pisan u pisarni Ribogojskog d.d. Gornji Lug, glede mjera za očuvanje ribnjaka od daljih napada razbojnika.⁷⁸³

Prema zapovijedi Zapovjedništva sveukupne posade u Zagrebu od 6. studenog naloženo je 25. domobranskoj pješačkoj pukovniji da osigura pedeset vojnika s dvije strojopuške pod vodstvom triju časnika. Oni bi na širem području Pakraca, Lipika, Daruvara i Bastaja trebali uspostaviti red i mir te ustrojiti i uvježbati lokalne narodne straže.⁷⁸⁴ Zbog teškog narušavanja reda i mira 14. studenog iz Postajnog zapovjedništva u Zagrebu dolazi posebno u Daruvar i na daruvarsko područje jača vojna jedinica (50 vojnika s dvije strojne puške pod zapovjedništvom dvaju časnika). Prema zapovijedi zagrebačkog Narodnog vijeća zapovjednik te jedinice trebao je u „sporazumu s tamošnjim odborom narodnog vijeća i s tamošnjom kotarskom oblasti red uspostaviti i dalje ga uzdržavati.“⁷⁸⁵ Ni dolazak pojačanja nije pomogao. Prema izvješćima pobunjeni su vojnici nastavili pljačkati po daruvarskoj okolini u Miokovićevu, Velikim Bastajima, Končanici i Ivanovom Polju. Njima se u pljački pridružio i narod. Često se događalo da Narodna straža u takvim okolnostima odbija izvršiti naredbe Odbora NV i naloge suda što je dovodilo do potpune anarhije i nestanka javne vlasti.⁷⁸⁶ Zbog hitne situacije Narodni odbor u Bjelovaru poslao je 30. studenog vlakom 50 srpskih vojnika pod zapovjedništvom jednog časnika. Kako stoji u dopisu, vojnici su trebali noćiti u Virovitici te se tražilo da ih dočeka predsjednik NV Daruvara dr. Grahovac, a načelnik daruvarske općine neka ih dolično smjesti i pobrine se za njihovu opskrbu.⁷⁸⁷ Istodobno je došao i brzojav predsjedniku NV Daruvara dr. Grahovcu da hitno dođe u Pakrac. Tamo ga je u vlaku čekao satnik Ritzsof, predstavnik zagrebačkog Narodnog vijeća. Trebali su raspraviti situaciju u Daruvaru i okolini i predložiti mjere rješavanja problema.⁷⁸⁸

Uhićenja pojedinih pljačkaša i vojnika dezertera počela su u većem broju od 7. studenog 1918. Već 9. studenog uhićeni su vojnici Nikola i Petar Banović. Bili su naoružani i imali sa sobom velike svote novca. Istog dana uhićen je stanoviti Stevo Jelić zbog pljački. Svi su za-

⁷⁸³ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-19., Zapisnik iz Gornjeg Luga, 5. XI. 1918.

⁷⁸⁴ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 6-1-2-155., br. 240-18., Mjere za uspostavu reda i mira u Pakracu, Lipiku, Daruvaru i Bastajima, 6. XI. 1918.

⁷⁸⁵ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-38, Slanje vojne pomoći u Daruvar, 14. XI. 1918.

⁷⁸⁶ LAZIĆ, VRANEŠEVIĆ, n. dj., 15.

⁷⁸⁷ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-59, br. 1/59., 159., Telefonska obavijest Mjesnog odbora Narodnog vijeća u Bjelovaru, da iz Bjelovara za Daruvar kreće 50 srpskih vojnika, 30. XI. 1918.

⁷⁸⁸ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-62, br. 1/62., 165., Poziv Narodnom vijeću u Daruvaru na razgovor sa satnikom Ritzsoffom.

tvoreni i protiv njih je podignuta kaznene prijava.⁷⁸⁹ Često je u slučajevima nereda i pljački intervenirala lokalna Narodna straža, no nije uvijek bilo moguće otkriti počinitelje. Tako su u Batinjanima 6. studenog dvije nepoznate osobe obučene u vojne odore opljačkale mlinara Antuna Odora. Narodna straža je po dojavi i sumnjičenju opljačkanoga mlinara izvršila niz premetačina u kućama sumnjivaca. Tom je prilikom nekoliko ljudi uhićeno, ali su svi pušteni zbog nedostatka dokaza.⁷⁹⁰ I u redovima Narodne straže bilo je pljačkaša. Dva dana kasnije u selu Brestovcu Straža je opljačkala grupu građana. Stražu iz Brestovca činili su Cigani Marko Gjurgjević, Stevo Gjurgjević, Nikola Gjurgjević, Joca Gjurgjević i Gjuro Gjurgjević. Iako su negirali sudjelovanje u pljački, kod njih su pronađene ukradene stvari. Uhićeni su i predani kotarskom sudu.⁷⁹¹

Iz Zagreba su često dolazile u Daruvar zapovijedi koje su se odnosile ne opskrbu drugih krajeva. Željeznički odsjek NV Zagreb naredio je lokalnom odboru u Daruvaru da se iz Pitomačko-črešnjevačkih ugljenika dostavi pet vagona ugljena za osposobljavanje prometa na liniji Virovitica - Pakrac.⁷⁹² Željeznička linija koja je iz Virovitice išla prema Pakracu bila je vitalna za ovo područje pa je iz Zagreba došla posebna zapovijed da se poduzmu sve potrebne mjere za osposobljavanje linije za promet bez prekida. To se posebno odnosilo na priključak iz Pakraca za Banovu Jarugu prema Zagrebu. Zbog toga je daruvarsko NV, a i NV u Virovitici i Pakracu trebalo osigurati „6 - 10 momaka“ potpuno naoružanih da se taj promet osigura. Da se stvar potvrdi trebalo je u svim lokalnim Narodnim vijećima postaviti posebnog povjerenika za promet i željeznice.⁷⁹³ Problem je bio u tome što su željezničarski namještenici (većinom Mađari) napuštali svoja mjesta odnoseći sa sobom telefonske i druge aparate i tako posve onemogućili željeznički promet na pruzi Daruvar - Virovitica. Velika je nesigurnost vladala na putovima na kojima su harali pljačkaši. Posebno su na meti bili vlakovi. Zbog toga je Odbor Narodnog vijeća u Virovitici 1. studenog 1918. uputio dopis Odboru Narodnog vijeća Daruvar da se u Daruvaru hitno organizira vojna pratnja za vlak koji ide iz Virovitice prema Pakracu.

⁷⁸⁹ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-26., Kaznene prijava protiv Petra i Nikole Banovića, 9. studeni 1918., HR-HDA, MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-27., Uhićenje Steve Jelića zbog pljačke, 9. XI. 1918.

⁷⁹⁰ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-29., Izvješće Zapovjedništva Narodne straže Daruvar, 6. XI. 1918.

⁷⁹¹ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-30., Izvješće Zapovjedništva Narodne straže Daruvar Odboru NV, 10. XI. 1918.

⁷⁹² HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-9., Željeznički odsjek NV Zagreb NV Daruvar, studeni 1918.

⁷⁹³ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-42., Hrvatsko-slavonsko-dalmatinska vlada – Odjel za prehranu velikom županu županije požeške dr. Beloševiću, 11. XI. 1918.

„Ako to nije moguće“, pisalo je u dopisu, „vlak se ne smije pustiti dalje od Daruvara radi sigurnosti putnika i robe.“⁷⁹⁴ U jednom napadu razbojnika na vlak uhićena su četvorica razbojnika. Upućeni su u Bjelovar na vojni sud Narodnog vijeća SHS.⁷⁹⁵

Narodno vijeće opominjalo je upravu Požeške županije da su neka općinska poglavarstva i mjesni odbori s daruvarskog i drugih područja u županiji odbila predati komisionarima rekvirirane zalihe hrane pod izgovorom da će oni sami tu hranu otpremiti korisnicima. Uprava županije, odnosno veliki župan županije požeške dr. Vasilije pl. Belošević, upozorio je nadležna općinska poglavarstva i Odbor NV Daruvar da se to ne smije događati i da se zalihe hrane trebaju predati komisionarima bez rezerve.⁷⁹⁶

S vremenom su rastle političke tenzije i napetosti jer neki pojedinci u Daruvaru nisu odobravali rad Odbora Narodnog vijeća u trgovištu Daruvar i predstojeće ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom. Tako postoji prijava Ilije Stojsavljevića protiv stanovitog „gosp. Plešića“ koji je javno u kavani pred mnoštvom ljudi govorio da je „propagator srpske ideje“, a da je kralj Petar „krmak i svinja.“⁷⁹⁷ Osim toga, viđeniji ljudi HPSS-a bili su na udaru novih vlasti i novodošlih odreda srpske vojske. Tako je jedan od prvaka HPSS-a Josip Krepelka iz Končanice napadnut fizički i verbalno 25. studenog 1918. Napali su ga kotarski pristav Domjanić i jedan srpski časnik (kapetan Jevtović) koji mu je došao u kuću i zaprijetio: „Čujem da vi bunite narod protiv mira i reda i protiv oblasti, opominjem Vas, da se toga kanite jer sam ja tu sa srpskom vojskom, pa ćemo protiv Vas najstrožije postupati.“ Krepelka se u svom pismu Odboru NV Daruvar žalio na takvo postupanje jer je on 28 godina radio za narod, jedinstvo Hrvata i Srba, protiv mađarskih i austrijskih vlastodržaca i da je nova jugoslavenska država i „njegov ideal“. Krepelka je bio ogorčen te je tražio ispriku i zadovoljštinu. Ako bi mu bila uskraćena, prijetio je da će se obratiti Kraljevskoj srpskoj vladi i vladi Republike Češke da se „te podle denuncijacije ne smiju nastaviti“ i „53 hrvatska rodoljuba predložena na vješala zbog veleizdaje.“⁷⁹⁸

Tijekom prosinca 1918. stanje u Daruvaru i okolici se počelo smirivati, neredi su uvelike suzbijeni, a i pljačke su se znatno smanjile. Postajno Zapovjedništvo u Daruvaru je razrješe-

⁷⁹⁴ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-5., Dopis Odbora NV Virovitica, 1. XI. 1918.

⁷⁹⁵ Hrvatski Državni arhiv Bjelovar (HR-DABJ), fond 748., Vojni sud Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu (1918-1919), kut. 1. (b.b.)

⁷⁹⁶ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-19., Zapisnik iz Gornjeg Luga, 5. XI.1918.

⁷⁹⁷ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-40, Pritužba zbog verbalnog napada na Iliju Stojsavljevića, 19. XI.1918.

⁷⁹⁸ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-44., Pismo J. Krepelke Odboru NV Daruvar, 27. XI.1918.

njem svih vojnih formacija na daruvarskom području prestalo s radom 24. studenog 1918.⁷⁹⁹ U povodu ujedinjenja 1. prosinca 1918. Odbor NV Daruvar pozvao je sve općinstvo Daruvara i okolice da na svoje kuće izvjesi barjake i da će „blagodarenje“ u katoličkoj crkvi početi u 9 sati, a u pravoslavnoj u 10 sati. Nakon toga svi su pozvani na skup u kupališnom svratištu.⁸⁰⁰ Istog dana Odbor Narodnog vijeća je po uputi iz Zagreba poslao apel općinstvu Daruvara u kojemu poziva da se na svaki način pruži pomoć srpskom narodu u Srbiji jer je tamo izbila epidemija „španjolske pošasti“ pa je svaka pomoć dobrodošla.⁸⁰¹ Nakon toga Odbor NV Daruvar službeno je obnašao svoje dužnosti do kraja travnja 1919. godine. 27. ožujka 1919. godine sazvana je sjednica Odbora na kojoj je izvršena financijska likvidacija poslovanja Odbora i napisan zaključak. S financijskim poslovanjem nije bilo sve u redu pa je do kraja 1919. godine održano još nekoliko sjednica Odbora da se riješe problemi oko financija i napravi zaključni financijski zapisnik Odbora NV Daruvar.⁸⁰²

5. ZAKLJUČAK

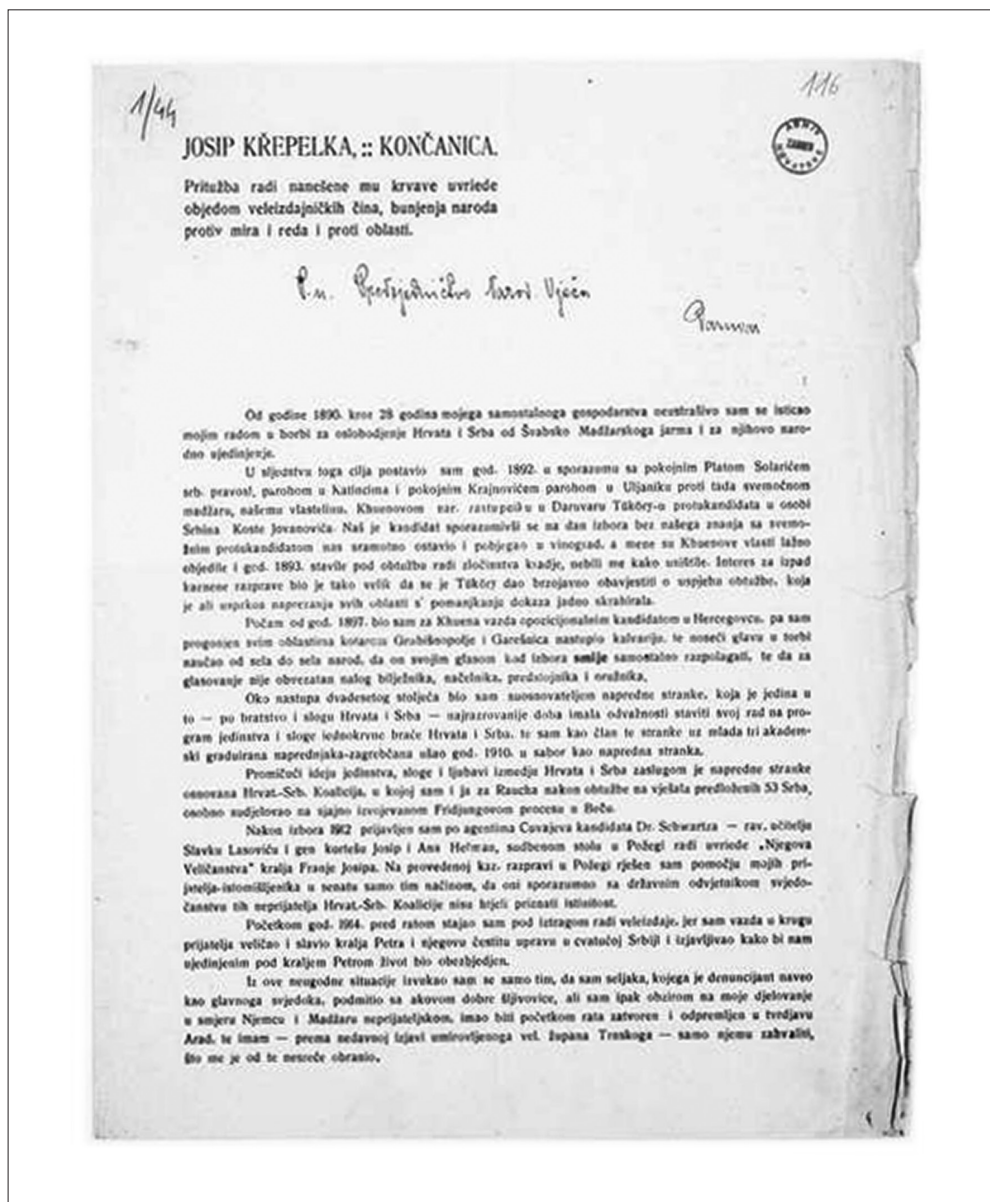
Burni dani u Daruvaru i okolici tijekom listopada i studenog 1918. pokazali su da je hrvatski narod s olakšanjem i radošću, ali i s dvojabama i sumnjama dočekaio raspad Austro-Ugarske i stvaranje nove države, najprije Države Slovenaca, Hrvata i Srba, a zatim i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Glavnu vlast u to vrijeme u Daruvaru u Odboru Narodnog vijeća Daruvar držali su predstavnici Hrvatsko-srpske koalicije, pretežno Srbi te Hrvati unitarističkog usmjerenja. Odbor Narodnoga vijeća Daruvar poslušno je donosio i pratio sve mjere i odluke Narodnog vijeća u Zagrebu i većinom radio na stvaranju povoljne sigurnosne situacije na svom području šireći i stvarajući nove mjesne ogranke i oštro kažnjavajući pokretače nemira i pljački uz „spasonosnu“ pomoć srpske vojske. Socijalni „vakuum“ i raspad vlasti koji se

⁷⁹⁹ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-43., Postajno Zapovjedništvo Daruvar Odboru NV Daruvar, 24. studeni 1918.

⁸⁰⁰ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-46., Proglas glede proslave ujedinjenja, 1. XII. 1918.

⁸⁰¹ HR-HDA, fond 124., MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-49., Koncept proglasa za pomoć postradalom srpskom narodu, 2. XII. 1918.

⁸⁰² HR-HDA, MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kut. 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-53., Cirkular Narodnog Vijeća Zagreb, 26. I. 1918., HDA, MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kutija 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-54., Zapisnik sjednice odbora NV Daruvar, 27. III. 1918., HR-HDA, MO (A-C) (SOA), NV. SOA 740/18., kutija 15., fasc. Daruvar, br. 5-3-1-55., Postajno Zapisnik sjednice Odbora NV Daruvar, 4. X. 1918. Da se ponekad radilo o financijskim malverzacijama koje su radili neki članovi Odbora NV kada su preuzeli vlast na svom području govori primjer Bjelovara gdje je dobar dio članova NV Bjelovar bio optužen zbog fin. malverzacija tijekom rada Odbora NV. Bivši „Odbor Narodnog Vijeća“ u Bjelovaru pred sudom, *Tjednik bjelovarsko-križevački*, br. 16., 15. II. 1919., 1.

HR-HDA, fond 124., Pismo J. Krepelke Odboru NV Daruvar, 27. XI.1918.

je stvorio tijekom studenog 1918. godine na području sjeverne Hrvatske, trgovišta Daruvar i Požeške županije otvorio je prostor seljačkim masama za pokušaj ispravljanja dotadašnjih velikih društvenih i socijalnih razlika. To se manifestiralo velikim pljačkama veleposjedničkih

imanja, trgovačkih radnji te napada na općinske zgrade radi obračuna s činovnicima koji su u prošlosti maltretirali seljake raznim porezima i nametima. Svoju je ulogu Odbor Narodnog vijeća Daruvar odigrao do kraja omogućujući stvaranje nove države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Većina njegovih pripadnika vjerojatno je gajila idealističke ambicije o „ravnopravnosti svijtu triju plemena velike Jugoslavije“ i ne sluteći da je otvorila put prema državi u kojoj će uskoro zavladata srbijanska elita s velikosrpskim ambicijama.

Arhivski izvori:

HR-HDA, Hrvatski državni arhiv u Zagrebu

fond 124., Narodno Vijeće (dalje NV) SHS (1918.-1919. (1920.-1923.), dopisivanje sa Mjesnim odborima (Antunovac – Cvetković), Sekcija za organizaciju i agitaciju (dalje MO (A-C) (SOA), Narodno Vijeće SOA 740/18. kutija 15., fasc. Daruvar.

fond 144., Savska banovina, Upravno odjeljenje

fond 833., Osobni fond Đuro Šurmin (1867-1937).

HR-DABJ, Državni arhiv u Bjelovaru

fond 748., Vojni sud Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba

Privatni rukopisi:

Rukopis Vjenceslava Herouta „Daruvarska kronika“, 1918. godina, 17. (u posjedu autora).

Tiskani izvori:

KRIZMAN, Bogdan. Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju g. 1918., *Historijski zbornik*, X, 1-4., 1957., 111-129.

VIDMAR, I., Josip, Prilozi građi za povijest 1917.–1918. s osobitim osvrtom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas, *Arhivski vjesnik* I, 1958., 11-173.

Tisak:

Nezavisnost (Bjelovar)

Tjednik Bjelovarsko-križevački (Bjelovar)

Židov (Zagreb)

LITERATURA:

- BANAC, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*. Globus, Zagreb, 1988.
- Bjelovar u Velikom ratu 1914-1918., Gradski muzej Bjelovar – Državni arhiv Bjelovar, Bjelovar, 2014.
- BLAŽEKOVIĆ, Stjepan, *Bjelovar*, SIZ kulture, Bjelovar, 1985.
- BOBAN, Branka, Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskoga rata, u „1918. u hrvatskoj povijesti“, Matica Hrvatska, Zagreb, 2012., 377-393.
- BOGDANOVIĆ, Tomislav, Kategorije zelenog kadra 1918. godine i osvrt na njihovo djelovanje u Podravini i Prigorju, *Podravina*, br. 23., 2013., 96-108.
- Brod na Savi i Prvi svjetski rat 1914-1918.*, Državni arhiv u Slavanskom Brodu, Slavonski Brod, 2014.
- CLARK, Christopher, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914.*, Allen Lane, London, 2012.
- CRKVENČIĆ, Ivan, Zlatko, PEPEONIK, Zapadna Slavonija – razvoj narodnosnog sastava, *Društvene istraživanja*, br. 2-3., 1993., 335-364.
- ČULINOVIĆ, Ferdo, *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim krajevima*, Izdavačko poduzeće „27. srpanj“, Zagreb, 1957.
- Dadah zlato za željezo: Prvi svjetski rat u zbirkama Hrvatskog povijesnog muzeja*, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 2011.
- Daruvar*, Izdavačko poduzeće Zagreb, Daruvar, 1975.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, Fragmenti iz povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata (1914-1918), u „1918. u hrvatskoj povijesti“, Matica Hrvatska, Zagreb, 2012., 427-453.
- GABELICA, Mislav, *Žrtve sukoba na Jelačićevom trgu 5. prosinca 1918.*, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2., 2005., 462-476.
- HEROUT, Vjenceslav, *180 godina daruvarske župe 1821-2001.*, Grafodar, Daruvar, 2001.
- HEROUT, Vjenceslav, *Vojnici daruvarskog kraja u Prvom svjetskom ratu*, *Pučki kalendar Bjelovarsko-bilogorske županije*, Bjelovar, 2015., 130-135.
- HREČKOVSKI, Slavica, KONJEVIĆ, Kile, *Radnički i Narodooslobodilački pokret u Pakracu i okolici*, Slavonski Brod, 1970.
- KARLAULA, Željko, „30 days that shocked Bjelovar” – The National Council Committee of the City of Bjelovar during November of 1918., *Jugoslavija v času: devetdeset let od nastanka prve jugoslovske države*, Historia 15, (ur. Bojan Balkovec), Ljubljana, 2009., 159-179.
- KARLAULA, Željko, „30 dana što su potresli Bjelovar.” – Odbor narodnog vijeća Bjelovara tokom studenog 1918. godine, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, br. 19, 2008., 251-274.
- KARLAULA, Željko, *Područje Grubišnog Polja u Prvom svjetskom ratu i poraću*, *Cris*, br. 1., XIX, 2017., 103-108.

- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvog svjetskog rata*, HIP - Podružnica za povijest Slavonije, Baranje i Srijema Slavonski Brod, Slavonski Brod, 2008.
- KRNIĆ, Zdravko, *Radnički i Narodnooslobodilački pokret Daruvar*, SUBNOR Daruvar, Daruvar, 1979.
- LAZIĆ, Nada, VRANEŠEVIĆ, Milan, *Dokumenti i materijali o radničkom i narodnooslobodilačkom pokretu na novogradičkom i okučanskom području 1918-1945.*, Slavonski Brod, 1971.
- MOMBAUER, Annika, *Uzroci Prvog svjetskog rata. Kontroverze i konsenzus*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014.
- STEVENSON, David, *1914.-1918. Povijest Prvog svjetskog rata*, Fraktura, Zagreb, 2014.
- ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Zdenka. Agrarna reforma na području Hrvatskog zagorja, Međimurja i Podravine u međuratnom razdoblju (1918-1941)., *Povijesni prilozi*, br. 7., 1988., 31-76.
- ŠKILJAN, Filip, *Prvi svjetski rat u Dalmaciji*, Vijeće srpske nacionalne manjine Splitsko-dalmatinske županije - Vijeće srpske nacionalne manjine Dubrovačko-neretvanske županije, Split – Dubrovnik, 2014.
- TATIĆ, Danijel, *Prvi svjetski rat – talijansko bojište*, Despot Infinitus, Zagreb, 2017.
- Zagorsko lice boga rata u Europi - Prvi svjetski rat*, Muzeji Hrvatskog zagorja, Muzej seljačkih buna, Gornja Stubica, 2014.

Web izbori:

<http://www.matica.hr/hr/334/prvi-svjetski-rat-i-hrvati-20951/>

<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=7440>

<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5771>

<http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2301>

**THE TURBULENT DAYS IN THE TRADING SPOT OF DARUVAR AND THE WORK
OF THE BOARD OF THE NATIONAL COUNCIL DARUVAR AT THE END OF WORLD WAR I
(OCTOBER - NOVEMBER 1918)**

Summary: In this paper, the author will, based on the archive materials gathered, as well as other relevant literature, show how the trading spot of Daruvar and its area met the fall of the Austro-Hungarian Monarchy at the end of 1918, after which a series of political and social problems were created. Anarchy and chaos, combined with a great stride, as well as a sense of hope for the future, are the best portrayal of the circumstances in which the new State of Slovenians, Croats and Serbs, later the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, was created. In such a chaotic situation, the army fell apart and it there were some republican, but also some Bolshevik currents, a culture of robbery and violence ensued. The National

Council of the State of SCS in Zagreb and its local Boards attempted to secure stability and security, within the realm of their possibilities. They encouraged the founding of branches for the national guards in every major settlement, with the purpose to make the transition into the new social and political state be as painless and as secure for the property and lives of citizens as possible.

Key words: the fall of the Dual Monarchy, the National Council in Daruvar, overturn, Bolshevism, National guards, anarchy, Yugoslavia